

“Prenga xascú ço qui millor li és de mon dit”.
Creació, recepció i representació de la
literatura medieval

Coordinat per MERITXELL SIMÓ

Edició de GEMMA AVENOZA, ANTONIO CONTRERAS, GLÒRIA SABATÉ i LOURDES SORIANO

cilengua

SAN MILLÁN DE LA COGOLLA
2021

Todos los artículos publicados en esta obra han sido sometidos a un proceso de evaluación por pares.

COMITÈ CIENTÍFIC

Vicenç Beltran Pepió (Sapienza Università di Roma)
María del Rosario Aguilar Perdomo (Universidad Nacional de Colombia)
Carmen Elena Armijo Canto (Universidad Nacional Autónoma de México)
Anna Bognolo (Università di Verona)
Gloria Chicote (Universidad Nacional de La Plata)
María Luzdivina Cuesta Torre (Universidad de León)
Isabel de Barros Dias (Universidade Aberta de Lisboa)
María Xesús Lama López (Universitat de Barcelona)
Susan L'Engle (Saint Louis University, Vatican Film Library Department)
Pilar Lorenzo Gradín (Universidade de Santiago de Compostela)
José Manuel Lucía Megías (Universidad Complutense de Madrid)
Anna Maria Mussons (Universitat de Barcelona)
Maria Ana Ramos (Universität Zürich)
Rafael Ramos Nogales (Universitat de Girona)
Harvey L. Sharrer (University of California Santa Barbara)
Albert Soler Llopart (Universitat de Barcelona)
Lourdes Soriano Robles (Universitat de Barcelona)
Cleofé Tato García (Universidade da Coruña)

COMITÈ ASSESSOR

María del Rosario Aguilar Perdomo, Mariña Arbor, Anna Alberni, Carmen Elena Armijo Canto, Carme Arronis, Fernando Baños, Vicenç Beltran, Hugo O. Bizzarri, Julia Butiñá Jiménez, José Manuel Cacho Bleuca, Mariano de la Campa, Isabel Clúa Ginés, Márcio Ricardo Coelho Muniz, Esther Corral, María del Mar Cortés Timoner, María Luzdivina Cuesta Torre, Antonio Chas Aguión, Isabel de Barros Dias, Charles B. Faulhaber, Anna Fernández, Aviva Garribba, Fernando Gómez Redondo, Helena González, Daniel Gutiérrez Trápaga, Alejandro Higashi, María Xesús Lama López, Magdalena León, Karla Xiomara Luna Mariscal, Lluïcia Martín Pascual, Josep Lluís Martos, Rafael M. Mérida Jiménez, Annalisa Mirizio, Filipe Alves Moreira, Anna Maria Mussons, Veronica Orazi, Gemma Pellissa, Óscar Perea Rodríguez, Joan M. Perujo, Isabel de Riquer, Rafael Ramos, Antoni Rossell, María Sanz, Joseph T. Snow, Harvey L. Sharrer, Isabella Tomassetti, Gema Vallín Blanco, Aurelio Vargas Díaz-Toledo, Andrea Zinato

© Cilengua. Fundación San Millán de la Cogolla

© de la edición: Meritxell Simó, Gemma Avenozza, Antonio Contreras, Glòria Sabaté, Lourdes Soriano

© de los textos: su autor

I.S.B.N.: 978-84-18088-13-1

D. L.: LR 1031-2021

THEMA: DCF, DCQ, DSG, DSBB, DSC, DSK, HBLC1

Impresión y maquetación: Solana e Hijos Artes Gráficas, S.A.U.

Impreso en España. Printed in Spain

A la memòria de Gemma Avenoza

O FILLO (OU FILLOS?) DE MARÍA PÉREZ *BALTEIRA*

Joaquim VENTURA RUIZ
Asociación Galega da Crítica

Balteira,
nai e amiga,
puta e soldadeira
“Pra escarnho e mal dizer”
Manuel Rivas, *Libro do Entroido*, 1980

Resumo: Entre as sátiras dirixidas contra María Pérez *Balteira*, a que aparece na cantiga de Pedro Amigo de Sevilha «Maria Balteyra, que se quería» foi tida pola crítica en función da suposta compañía dun escolar. Ninguén prestou atención á cita sobre se esa compañía era tamén a dun fillo. Partindo da consideración de que esa cantiga podería ser unha autoparodia, a documentación medieval conservada pode axudar a descubrir quen podería ser ese fillo da soldadeira.

Palabras clave: Lírica galego-portuguesa, Pedro Amigo de Sevilha, Balteira, Pedro García de Ambroa, relacións familiares.

Abstract: Among the satires directed against María Pérez *Balteira*, the one that appears in Pedro Amigo de Sevilha's «Maria Balteyra, que se quería» song was considered by critics based on the alleged company of a student. No one paid attention to the appointment about whether that company was also that of a son. Based on the consideration that this song could be a self-parody, preserved medieval documentation can help discover who that son could be.

Keywords: Galician-Portuguese Lyric, Pedro Amigo de Sevilha, Balteira, Pedro García de Ambroa, family relationships.

1. A BALTEIRA, UN CREGO E UN FILLO

A cantiga de Pedro Amigo de Sevilla «Maria Balteyra, que se quera» (B1663, V1197)¹ presenta un diálogo entre o trobador e a coñecida soldadeira a propósito de certos augurios que ela desexaría saber antes de partir a un lugar indeterminado. Daquela, el preguntálle: «Poys vós hydes vossa vya, a quen leixades o voss' escolar? ou vosso filh' é vossa companhia?».²

Ata agora esta cantiga foi considerada en función da curiosidade por parte da *Balteira* antes de partir,³ co engadido dunha consideración polos espirros que deixaría ir cando se deitaba.⁴ Unhas consideracións que colleron forza cando Pedro Amigo de Sevilla, María Pérez *Balteira* e Pedro [García] de Ambroa foron tidos por un grupo de amizade inseparable,⁵ máis alá da eventual relación sentimental que tiveron a soldadeira e o de Ambroa.⁶ Malia isto, diversos críticos engadiron que a soldadeira e mais Pedro Amigo tamén tiveron trato carnal. Esta circunstancia viría corroborada por unha cita de Ramón Menéndez Pidal a propósito dunhas casas que Pedro Amigo, cóengo de Salamanca, mercara nesta cidade en 1288 e que cedera ao cabido da catedral en 1289, coa condición de acomodo dunha muller chamada María Pérez:

Sepam quantos esta carta vieren commo yo[,] Pedro Amigo[,] canónigo de Ouiedo e compannero dela eglesia de Salamanca[,] fago donaçion[,] en remision de mis pecados[,] jauos[,] el cabildo dela eglesia de Salamanca. Que uos doy un par de

1. Emprego a transcripción textual de *Lírica profana galego-portuguesa* (coord. M. BREA). Centro de Investigacións Lingüísticas e Literarias Ramón Piñeiro, Santiago de Compostela, 1996.
2. Trátase do presente de indicativo terceira persoa do singular do verbo <ser>. Neste caso, para min é preferible a opción adoptada en Graça Videira Lopes, Manuel Pedro Ferreira et al. (2011-), *Cantigas Medievais Galego Portuguesas* [base de datos online], Lisboa, Instituto de Estudos Medievais. FCSH/NOVA (disponible en <<http://cantigas.fcsh.unl.pt>>, consulta 20/03/2019); en versión impresa, Graça Videira Lopes (ed. coord.), *Cantigas medievais galego-portuguesas. Corpus integral profano* vol. II, Lisboa, Biblioteca Nacional de Portugal, 2016, p. 258.
3. Este «hir já d'aquí» resulta xenérico polo cal é difícil saber se habería un destino concreto. Caso de tratarse da eventual viaxe por adquirir a condición de cruzada, tal viaxe sería imaxinaria (cf. Joaquim VENTURA, «A verdadeira cruzada de María Pérez Balteira», *Estudios de Literatura Medieval en la Península Ibérica* (coord. C. ALVAR), San Millán de la Cogolla, Cilengua, 2015).
4. «Retrato de uma Maria Balteira interessada nas previsões dos agoiros, dado ter decidido partir em viagem. Toda a cantiga é um diálogo equívoco entre a soldadeira e o trovador, que no final, entre várias alusões escatológicas, acaba por lhe chamar velha.» (LOPES, *Cantigas*, en liña).
5. José María ALVAREZ BLÁZQUEZ, «Pedro Amigo de Sevilla y Pero d'Ambroa (interpretación de una amistad)», *Cuadernos de Estudios Gallegos*, X. Santiago de Compostela, IEG Padre Sarmiento-CSIC, 1955, pp. 159-193.
6. Cf. Joaquim VENTURA, «Los maridos de María Pérez Balteira», *Avatares y perspectivas del medievalismo ibérico* (coord. I. TOMASSETTI), San Millán de la Cogolla, Cilengua, 2019, pp. 461-471.

casas que yo he en la calle del Forno de canóniga que yo oue conprado de Pedro de Vicio[,] clérigo de San Martin[,] de que son linderos las casas de Çague de Medina[,] judío[,] e las casas de Reina[,] la judía. Esta donaçion destas casas uos fago por Dios e por mj alma[,] en tal manera que uos fagades cadanno en toda mj vida un aniuersario por alma de mi padre, senaladamientre viespera de San Pedro e de San Paulo que cae eno mes de junno. Et depues de mj muerte que fagades cada aniuersario por mj alma con comemoración de mj padre el dia sobredicho por siempre. Et Maria Pérez[,] esta que mora agora en estas casas[,] que more en ellas toda su vida, e que non sea tenuta de dar cadanno en renda por ellas mas de uinti e cinco morabedis de la moneda branca dela guerra nin uos degelas toller por mas njn por menos que otri det por ellas. E que ella que las refaga a su costa [...].⁷

Os que despois trataron a relación entre Pedro Amigo e a *Balteira* (especialmente G. Marroni e C. Alvar)⁸ deron por boa a referencia de Menéndez Pidal e ninguén procurou a documentación orixinal.⁹ Marroni reforzaba a súa opinión coa cita de dúas cantigas. Unha, a de Pedro [García] de Ambroa «Se eu no mundo fiz algun cantar» (B1599/V1131) polos versos «ca hunha dona que senpre loei en meus cantares e por que trobei, anda morrendo por hun [e]scolar [...] o que lh' eu dei, todo lh' o faz o clerigo peitar»; a outra, a de Fernán Velho «Maria Pérez se maenfestou» (B1504), que di: «teuess' un clerig'a seu poder [...] quer teer hun clerigo con que se defender [...] hun clerigo filhou¹⁰ e deu-lh' a cama en que sol jazer [...]». Amais asumía a opinión de Carolina de Michaëlis respecto a que «nel *clérigo* e nell'*escolar* si deve riconoscere Pedr'Amigo, nuovo amante di Maria Pérez, che ha substituito, nei favori dell'ormai vecchia cortigiana, il collega Pero d'Ambroa [...]».¹¹

Sen podela incorporar con certeza ás anteriores, a cantiga de Johan Vasquiz de Talaveira «Maria Leve, u se maenfestava» (B1548) trata da relación entre unha soldadeira e un crego, a quen confesa que o que máis lle pesa é a idade: «Sóo velh', ai, capelan»; tamén escribiu contra a Balteira «O que veer quiser, ai cavaleiro» (B1546) e outra a aquela Maria Leve, «Direi-vos ora que oí dizer» (B1545).¹²

7. GARCÍA BLANCO, «Poesía juglaresca...», art. cit., pp. 61-62.

8. Giovanna MARRONI, «Le poesie di Pedr'Amigo de Sevilla», *Annali Istituto Universitario Orientale*, Nápoles, 1968; Carlos ALVAR, «María Pérez, Balteira», *Archivo de Filología Aragonesa* XXXVI-XXXVII, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 1985.

9. So C. ALVAR («María Pérez...» art. cit., pp. 12) cita o artigo de M. García Blanco de 1934.

10. A risco de ser especulativo, o emprego do verbo «filhar» podería ter un dobre sentido: adoptar e, máis etimoloxicamente, ter por / facer un fillo, co cal emparentaría coa cantiga de Pedro Amigo de Sevilla.

11. MARRONI, «Le poesie...», art. cit., pp. 198.

12. A tenzón «Ai, Pedr'Amigo, vós que vos teedes» (B1550), deste mesmo trobador, evidenciaría que, nalgún momento, houbo coincidencia física entre ambos.

Estas interpretacións –como sucede en moitas outras ocasións– compararon as cantigas, dunha parte, nun mesmo plano temporal e, doutra, consideraron a literalidade dos textos, sen deconstruír a esaxeración inherente ao xénero satírico.¹³ Así, por exemplo, no caso do adxectivo «vella» aplicado á *Balteira*. Se en 1289 aínda vivía e calculándolle unha idade máxima de 70-75 anos, teríamos unha data de nacemento entre 1209-1214. Se se tratase da María Pérez que en compañía de Froyla Afonsi (alcumado *Balteiro*) aparece nun diploma outorgado en Sobrado (1232),¹⁴ naquela altura xa estaría casada, o cal nos daría unha data de nacemento inferior a 1217. Esta circunstancia supoñería que a idade da soldadeira sería algo superior aos trinta anos cando a conquista de Sevilla (1248) e arredor dos corenta cando obtivo a bula de cruzada (Toledo ≈1257) como mínimo (que estimo o máis probable), e cincuenta como máximo. ¿Era vella a *Balteira*? Tal vez pero, en calquera caso, non máis ca Pedro [García] de Ambroa.

Estas dúbidas verbo das datas e a idade da *Balteira* foron observadas por Carlos Alvar en relación ao acollemento de que foi obxecto por parte do cóngo da catedral de Oviedo e *compañeiro* da de Salamanca en 1289: «Pedro Amigo está cumpliendo una obra de caridad». Sen embargo, como iso podería chocar coa hipótese de que foron amantes, coa súa condición de cruzada ou co contrato firmado con Sobrado,¹⁵ a dúbida foi resolta propoñendo que houbo «dos Marías Pérez».¹⁶

A anécdota –cabería dicir– do crego ou escolar que María Pérez tiña canda ela resulta ampliada, no caso da cantiga de Pedro Amigo, cun paralelismo referido a un eventual fillo, circunstancia que, como estamos a ver, non foi considerada pola crítica. A dúbida que se abre é a seguinte: entenderíase a burla por esa relación da soldadeira cun crego pero, ¿que papel ten esa mención dun fillo dela? A resposta, sospeito de entrada, é que o único que podería facer tal burla, a maneira de autoparodia, sería o suxeito da mesma: o trovador, Pedro Amigo.¹⁷

13. Na liña do expresado por Mikhail BAKHTIN (*La cultura popular en la Edad Media y el Renacimiento. El contexto de François Rabelais*, Madrid, Alianza Editorial, 1990).

14. CODOLGA doc. 1419. Como as citas deste repositorio (*Corpus Documentale Latinum Gallieciæ*) están referidas a obras publicadas, non se fai necesario indicar as datas de consulta. Sobre o contido deste documento, VENTURA, «Os maridos...», art. cit., pp. 464.

15. Andrés MARTÍNEZ SALAZAR, «La Edad Media en Galicia. Una gallega célebre en el siglo XIII», *Revista crítica de historia y literatura españolas, portuguesas e hispanoamericanas*, II, Madrid, 1897, pp. 298-304. Para a análise do seu contido, Joaquim VENTURA, «O contrato de María Pérez Balteira con Sobrado», *Grial: revista galega de cultura* núm. 215, Vigo, Editorial Galaxia, 2017, pp. 135-141.

16. ALVAR, «María Pérez...», art. cit., p. 20. Cabe sinalar, nese senso, a honestidade do profesor Carlos Alvar á hora de manifestar as dúbidas que lle xeraba a disparidade de datas e as dificultades de profundar na súa solución nas limitadas dimensións dun artigo.

17. Neste senso, cómpre lembrar as cantigas de Pedro [García] de Ambroa «Ora vej'eu que

A partir deste suposto, imos proceder a investigar se hai base documental para confirmalo.

2. PEDRO AMIGO: DE SEVILLA A SALAMANCA¹⁸

Unha primeira consideración a ter en conta é a cronoloxía de Pedro Amigo de Sevilla. Temos que fixar dúas datas para situar a súa actividade: 1248, conquista cristiá de Sevilla, e 1302, data do seu testamento.¹⁹ En canto á primeira data, so podía ser alcumado «de Sevilla» despois de 1248; en canto ao alcume, cabe sospeitar que lle foi dado en lugar distinto á capital andaluza (¿en Toledo?) e, en calquera caso, sería trobadoresco, non biográfico-documental.

Neste sentido, García Blanco²⁰ recollía a opinión de dona Carolina Michaëlis verbo de «suponerla una atribución basada en haber residido algún tiempo en dicha ciudad andaluza, ya que lo halla como testigo del testamento de cierto Juan Fernández, hermano del juglar Gonzalo Rodríguez, otorgado en Sevilla el año 1285».²¹ Tal circunstancia levoulle a soste con absoluta certeza «su probada residencia en Sevilla en 1285» e que «en cuanto a las fechas no hay incompatibilidad alguna, ya que su última aparición en Galicia sería hacia 1277, su permanencia en Sevilla hacia 1285 y su aparición en Salamanca en torno a 1288».²²

est'aventurado» (B1596 V1128) e «Querri' agora fazer un cantar» (B1598 V1130) sobre o achegamento de Pedro Amigo de Sevilla á «ermida velha», que sería a *Balteira*.

18. Como o obxectivo deste traballo non é establecer a cronoloxía de Pedro Amigo de Sevilla e tamén por razóns de espazo, obviaremos diversos datos biográficos.

19. Onís, *Contribución al estudio*, ob. cit., pp. 201-212.

20. GARCÍA BLANCO, «Poesía juglaresca...», art. cit., p. 58.

21. «Johã Ferrandez fijo que fú de Fferrã Eanes Sanjurgio et de Marina Lourenço de Golfim»: Andrés MARTÍNEZ SALAZAR, «Documentos inéditos. Jograes gallegos», *Revista Crítica de Historia y Literatura españolas, portuguesas e hispanoamericanas* nº 7, Madrid, 1896, pp. 232-233. Reproducido por X. H. COSTAS GONZÁLEZ, «Algúns documentos galegos na Sevilla do XIII», en R. ÁLVAREZ, F. FERNÁNDEZ REI e A. SANTAMARINA (eds.), *A lingua galega: historia e actualidade* vol. 3, Santiago de Compostela, Consello da Cultura Galega/Instituto da Lingua Galega, 2004, pp. 363-370 (369) [indican 1898 como data de edición].

22. GARCÍA BLANCO, «Poesía juglaresca...», art. cit., p. 59. En calquera caso, a vinculación entre Pedro Amigo e Sevilla está fóra de toda dúbida. Neste senso, so cabe considerar como extravagante a conxectura formulada por Xosé Xabier Ron Fernández verbo dunha eventual orixe nunha granxa chamada Sevil (Xosé Xabier Ron Fernández, «Martín Codax. O nome. A onomástica na lírica trobadoresca», *O pergamiño Vindel e Martín Codax* (A. RODRÍGUEZ GUERRA & Xosé B. ARIAS FREIXEDO eds.), John Benjamins Publishing Company, 2018, pp. 227-229).

Da súa banda, Vicens Beltran²³ sitúa o seu período de actividade entre «1268 y 1275, adscrito a la Corte de Alfonso el Sabio». Paréceme un período serodio se temos presente a condición coetánea que tivo con Pedro [García] de Ambroa, a quen podemos considerar activo entre 1236 e, coma moito, 1260.²⁴

Polo seu devir profesional, sabemos que Pedro Amigo foi cóengo de Oviedo e de Salamanca, polo cal tivo que estudar antes na universidade (de Salamanca). Menéndez Pidal apuntaba que cara 1257, «debemos suponer que era un escolar que quizá no llegaba a los 20 años».²⁵ De acordo con este suposto, teríamos unha data de nacemento lixeiramente posterior a 1237. Sabemos que non morreu antes de 1302, o que daría unha idade duns 65 anos. Despois veremos se podemos axustar máis o seu nacemento.

Pero volvamos a ese testamento outorgado en Sevilla en 1285. Sen entrar no contido, as testemuñas que nel aparecen son «Johan de Vilalombrosa, Gonçalvo Yuanes Sanjurgio, Johan Gonzales, Johan Amigo, Johan Garci escribano de Sevilla escriuj. Don[a] Oro su huespada en cuya casa ssefinó.»²⁶ Non hai, contra o que sostíña García Blanco, ningunha mención a Pedro Amigo. ¿Estarían relacionados este e esoutro Johan Amigo? Polo de agora non podemos afirmalo nin rexeitalo. O certo é que podemos situar as orixes do outorgante, Ferran Eanes Sanjurgio, en tanto que deixa dúas mandas ao mosteiro de Monfero.

No mesmo artigo, Martínez Salazar daba a coñecer a peripecia do xograr galego Martín Froaz, testemuña nun diploma de venta outorgado en 1260 e que xa uns anos antes:²⁷

23. Vicens BELTRAN, «Pedro Amigo de Sevilla», *Diccionario Biográfico Español*. Madrid. Real Academia de la Historia. 2009, pp. 112-113.

24. Cf. Joaquim VENTURA, «A trindade de Pedro García de Ambroa», *Revista de Cancioneros Impresos y Manuscritos* núm. 3, Universitat d'Alacant. Alacant, 2014, pp. 181-231; VENTURA, Os maridos..., art. cit., pp. 470-471.

25. MENÉNDEZ PIDAL, *Poesía jugalesca* op. cit., p. 249.

26. Trataríase dun testamento nuncupativo, é dicir outorgado *post mortem* («ssefinó»), cuxo paso a soporte escrito precisaba a presenza de dous testemuñas, polo menos, e dun prazo posterior á defunción. Esta circunstancia non foi tida en conta por MARTÍNEZ SALAZAR, art. cit., p. 233).

27. MARTÍNEZ SALAZAR, «Jograes...», p. 233: «En este documento y en otro también otorgado en Puente deume en 1277, consta entre los testigos *Pedro Amigo*, clérigo, acaso el Pedr'Amigo de Sevilla (entiéndase morador de Sevilla) del *Cancioneiro da Vaticana*, quien emigraría á aquella ciudad como tantos otros paisanos suyos. Robustece más nuestra conjetura la circunstancia de contarse entre los testigos del precedente documento un Johā Amigo, que puede ser el mismo que figura también como testigo en una escritura procedente del expresado Monasterio de Monfero, otorgada en Betanzos en el año 1271, y era sin duda de la familia del Pedr'Amigo del *Cancioneiro*.» Como sempre, Martínez Salazar non daba as referencias topográficas dos documentos que publicaba.

In nome de deus amē. Eu Johā Pedriz dicto Caharauell de Zendaýe por mī et por toda a mīna uoz. auos Migéél Doze et a uossas hirmáás dōna Serrā et María Doze[,] fillos de Marīna Pedriz dEschanoy et auossas uozes.vendo et firmemente ootorgo por VI. soldos leoneses (?) et por quanta herdade comprou et gáánou Pedro amigo[,] clerigo[,] de Azenda Playz[,] filla de Play Lomigo et de Maria Gascōa[,] et de suos fillos ī todáá Villa de Cendaýe por prezio et reuor ūn bem súú pagado·quanta herdade eu agio et hauer deuo por uoz de mina madre Azenda Martiz ī todóo uillar de Golmar: [...] por que fez paga ī octra herdade a dom Rodrigo in esse uillar jam dicton. [...] esta carta este in sua reuor fecta carta VII dias andados de Mayo. Era M.CC.LX.VIII. [...] Qui presentes foram Pedro Playz clerigo de Caloure. sou fillo Pedro Pedriz. Johā Pedriz clerigo de Sanfijz. [...] Marti Froaz jog[ll]ar de Guýmir. Johā Playz de Caloure et octros moytos [...].²⁸

A importancia deste diploma, para o caso que nos ocupa, non é tanto a aparición dese xogar de Guimir, Martiño Froaz, como a mención de que o outorgante vendese unhas propiedades que antes foron dun Pedro Amigo, crego, que gañara ou recibira de Azenda Peláez, cuxa filiación sabemos: pai, Paio Lomigo; nai, Maria Gascoa. ¿Sería ese «Lomigo» unha deturpación do alcume *Amigo*?²⁹ Aínda máis: sabemos que tiveron fillos e que unha das propiedades foi comprada a un «Dom Rodrigo», que podemos sospeitar que fose Rodrigo Gómez de Traba.

28. Andrés MARTÍNEZ SALAZAR, *Documentos gallegos de los siglos XIII al XVI*, A Coruña, 1911, pp. 29-30. Respectivamente, por Cendá y por Escaño, lugares da parroquia de Ambroa, no actual concello de Irixoa.

29. Aparecen documentados «Pelagius Amici» (Sobrado, 1222. CODOLGA doc. 2851), «Pelagio Amigo» (Sobrado, 1225, CODOLGA doc. 1965), «Pelagius Amicus» (Oseira, 1226, CODOLGA 2901), «Pelagius Amici» (Oseira, 1231, CODOLGA 2965; Oseira, 1241, CODOLGA 3100 e 3102). Tamén un «Johannes Pelagii dictus Amicus, miles de Luuii» (Compostela, 1240, CODOLGA 10640) que podería ser fillo do anterior e irmán de Azenda Peláez. No caso que *Amigo* fose o alcume familiar de Azenda Peláez por vía paterna, o seu uso podería levar a confundir o noso trobador cuns eventuais parentes homónimos masculinos. Podería ser o caso dos diplomas nos que aparecen «Sancti Tirsi capellanus P. Amicus» (1238, CODOLGA doc. 7618; J. FERNÁNDEZ VIANA et al., «El Tumbo de Caaveiro 1ª parte», <<http://catedra.pontedeume.es/03/catedra0313.pdf>>, pág. 435, ou «Pedro Amigo, clerigo d'Escanoy» (1275; MARTÍNEZ SALAZAR, «Documentos gallegos...», art. cit., p. 68). Xosé M. FILGUEIRA VALVERDE, «Nuevos rastros documentales de juglares gallegos», *Cuadernos de Estudios Gallegos*, IEG Padre Sarmiento-CSIC. Santiago de Compostela, 1944, pp. 133-139): considerou que *Amigo* tiña que ser un apelido familiar e, nese senso, citaba un diploma de Sobrado (sen data, en CODOLGA doc. 2043), no que a partir dun «Amingo Transulfit», aparecían dous fillos e cinco fillas de apelido Amingit, entre elas unha Azenda, que non sería probablemente a nosa Azenda Peláez.

3. A FAMILIA DA *BALTEIRA*

Pero antes de seguir con Pedro Amigo, repasemos o perfil biográfico da *Balteira*, no cal temos un dato incontestable: Andrés Martínez Salazar publicou o contrato que María Pérez estableceu co mosteiro de Sobrado en 1260, polo cal cedía unha propiedade en Armea. Por este documento sabemos que era filla de Pedro Johan de Guimaráns e Azenda Peláez e cabe a posibilidade que estes (ou algún deles) xa morreran e que María Pérez os herdara.

O asunto da familia da Balteira nunca foi abordado pola crítica, que eu saiba. Atopamos o nome do pai en forma latina –«Petrus Iohannis de Gimaraes»– nalgúns outros documentos. Así, aparece como testemuña nun diploma outorgado en Dombrete³⁰ (1225) por Pedro Mancebo («Petrus Mancibu») e Marina Velaz, a súa muller, a favor do mosteiro de Sobrado.³¹ Tamén figura como testigo un «Petrus Guimaranes» no diploma outorgado en favor de Oseira (1257) polo cal os irmáns Pedro Fernández de Barbantes («Petrus Fernandi de Barvantis») e a súa irmá Lupa Fernández doaban ao citado mosteiro diversas propiedades, entre elas unha situada en Estrumil (San Salvador de Barbantes)³² que estivo vinculada a don Munio Fernández de Rodeiro.³³

O pai de María Pérez tería un irmán, que sería xuíz, de quen so coñecemos a inicial do seu nome. Así aparece, en calidade de confirmante («L. Iohannis de Guimarane iudice») nun diploma outorgado en Dombrete (1213) polo cal os monxes de Sobrado compran aos irmáns Pedro e Xohán Pérez, chamados Sanchos, diversas propiedades a cambio de sepultura.

En canto á nai de María Pérez *Balteira*, Azenda Peláez, temos unha coincidencia de nome cun documento que acabamos de ver: o da compra dunhas propiedades que un Pedro Amigo, crego, gañara dunha muller que tiña o mesmo nome.

30. Lugar da parroquia de Grixalba (San Xiao), no actual concello de Sobrado dos Monxes.

31. CODOLGA doc. 1581.

32. Lugares da parroquia de O Río, no actual concello de Vilamarín (Ourense).

33. Importante personaxe da contorna de don Rodrigo Gómez de Traba; foi meiriño maior de Galicia, entre outros cargos; a el estivo vinculado Pedro García de Ambroa (*vid.* VENTURA, «A trindade...», art. cit.).

Martínez Salazar dixo ter identificado un irmán de María Pérez, Martiño, aínda que sen aportar máis datos que o contido duns documentos.³⁴ Pero atopamos alguén que ben podería ser un irmán da soldadeira: «I. Petri de Guimaraens»;³⁵ «Iohan Perez de Guimaraes»;³⁶ «I. Petri de Guimaranes».³⁷

Pero sen que poidamos tirar unha conclusión definitiva, en Ferreira de Pallares (1258) foi outorgado un diploma no que aparecen algúns dos nomes que vimos:

in Dei nomine, amen. notum sit omnibus [h]ominibus tam presentibus quam futuris, quod ego, Petrus Johannis, in simul cum meus filius, Maria Petri et Marina Petri et Johannes Petri; et Marina Ruderici, in simul cum marito meo, Lupu Petri; facimus cartam uendicionis de una media octaua da casa de Ledegundi, qual fecit domnus Durani de Nesperaria. quam ego, Petrus Johannis supradictus cum filiis meis et Marina Ruderici, habemus ex parte matris nostre, Marina Fernandi. et vendimus ipsam predictam mea octaua a uos, Monio abbas de Ferraria et conuentui [...].³⁸

Temos, pois, un Pedro Eanes, cos seus fillos María, Mariña e Johán Pérez, que con outros vende parte dunha casa situada en Ligonde («Ledegundi»)³⁹ que terían recibido da nai de ambos, Martiña Fernández. Pola diferenza de patro-

34. MARTÍNEZ SALAZAR, «La Edad Media...», art. cit., p. 303 n4: «María Pérez y su hermano Martín Pérez vendieron, en el año 1263 al Monasterio de Monfero, ciertos bienes situados 'junto a S. Crimente de Guimil cave el río Lambre' (Puentedeume-La Coruña)». CODOLGA non recolle o diplomatario deste mosteiro.

35. Oseira, 1257. Aparece como testemuña nunha venta feita por Xohán Muñoz («Iohannes Munionis») e a súa muller, María Eanes de Mirela («Maria Iohannis de Mirela») dunha propiedade en Bolo de Senda (San Mamede de Candaa): CODOLGA doc. 6157. San Mamede da Canda é unha parroquia do actual concello de Piñor e nela atópase a xurisdición de Terra do Bolo, situada entre A Canda e o Couto Nogueira, dependente do mosteiro de Oseira (<<https://estudiosgenealogicos.wordpress.com/2011/01/06/parroquia-de-garabas-maside-templo-de-san-pedro-s-xiii-y-xix-por-jose-ricardo-rodriguez-perez/>>, consulta 3/03/2019).

36. Oseira, 1260. Aparece como testemuña en compañía, tamén como testemuña, dun «Iohan Pelaez de Guimaraes»: CODOLGA doc. 2973. ¿Posible irmán de Azenda Peláez?

37. Oseira, 1267. Daba testemuña na venta feita por Xohán Martínez («Iohannes Martini») e o seu fillo Martiño Eanes («Martino Iohannis») en favor do crego Pedro Fernández de Quintela dunha propiedade situada en Carballedo (CODOLGA doc. 6372). En Galicia hai diversos lugares chamados Carballedo. Sen embargo, ningún deles cadraría cos restantes topónimos que aparecen no documento (San Xoán de Coiras) e no anterior. Por iso, podería tratarse de Carballeda, parroquia do actual concello de Piñor.

38. CODOLGA doc. 11426.

39. Parroquia do actual concello de Monterroso (Lugo).

nímicos, cabe deducir que serían irmáns de pais distintos. ¿É esa María Pérez a *Balteira*? Non podemos afirmalo pero deixamos constancia da coincidencia.

Indo á nai da soldadeira, Azenda Peláez, non resulta doado *a priori* poder identificala porque este nome aparece en diversos documentos anteriores a 1260, ano en que podemos asegurar que xa falecera.⁴⁰ Obviamente, temos que procurar o nome do seu pai, que sería Paio. Amais, temos que acoutar con preferencia a zona onde viviu. En 1252 atopamos unha Azenda Peláez nun diploma outorgado en Toxosoutos. Nel Marina Sánchez, filla de Maior Alfonsi e neta de Azenda Peláez –que foi filla de Paio Albo–, vende diversas propiedades situadas en Vila-verde, Agrelo, Roo e Muíño.⁴¹

Carta de Marina Sancii de hereditate de Villa Verde et de Agrello et de Roo et de Moyno. in Dei nomine, amen. notum sit omnibus quod ego Marina Sancii, filia de Maiore Alfonsi et neta de Azenda Pelagii, que fuit filia de Pelagius Albus [...] quod uendo vobis tota media parte de quanta hereditate predicta Azenda Pelagii habuit in filigresia de Sancta Maria de Roo ad montes et ad fontes in Villa Uiridi et in Agrelo et in Roo et in Molendino et in fluuiio Tamaris [...].⁴²

Á vista deste documento, temos que lembrar aqueloutro que xa vimos, unha escritura pola cal un «Johan Pedriz dicto Caharavell de Zendaye» vendía unhas propiedades que antes «comprou et gáanou Pedro Amigo[,], clérigo[,], de Azenda Playz[,], filla de Play Lomigo e María Gascoa[,], et de sous fillos [...]».

Unha consecuencia que podemos tirar do anterior diploma é que houbo un Pedro Amigo que antes de 1252 obtivo –por herdanza, cabe supoñer– unha propiedade que foi dunha muller chamada Azenda Peláez. Non sabemos se se podería tratar da filla de Paio Albo (neste caso ese Paio leva o alcume de «Lomigo») pero temos a certeza de que María Pérez herdou da súa nai, Azenda Peláez, e que a este último Pedro Amigo lle sucedeu unha cousa similar. Tamén con certa

40. Con posterioridade a esta data, en CODOLGA non atopamos ningún documento que conteña o nome «Azenda»; en Tesouro Medieval Informatizado da Lingua Galega (TMILG) a derradeira aparición deste nome é en 1315. Trátase dun antroponímico pouco habitual en Galicia (cf. Ernesto PARDO DE GUEVARA, «Identidad y memoria genealógica», *Anuario de Estudios Medievales* 39/1, Madrid, CSIC. 2009, pp. 27-45 [30]).

41. Lugares da parroquia de Roo, no actual concello de Noia.

42. CODOLGA doc. 10324. Os verbos «fuit» e «habuit» indicarán que esta Azenda Peláez xa morrera: neste caso, se a María Pérez filla dun Pedro Eanes que aparece nun diploma de Ferreira de Pallares de 1258 fose a *Balteira*, teríamos que rectificar o dito antes verbo de que herdara dos seus ascendentes, sabéndoo con certeza verbo da súa nai. Hai outros diplomas nos que aparece o nome de Azenda Pelagii pero non podemos asegurar que se tratase da mesma que vimos no documento anterior.

cautela temos que considerar o diploma outorgado por Johan Pérez, chamado de Pastoriza, en favor do mosteiro de Toxosoutos, tamén en 1252:

Carta de Johanne Petri dicti de Pastoriza de sua hereditate. in Dei nomine, amen. notum sit omnibus quod ego Johannes Petri dictus de Pastoriza et omnis uox mea, leto animo et bona uoluntate, do et firmiter concedo pro anima mea ad monasterium Sancti Justi quantam heredi[t]atem habeo ex parte Maria Tuscha et de tia mea Azenda Pelagii,⁴³ ita quod habeat eam conuent Sancti Justi [...] facto scripto era Ma CCa LXLa et quatum IIIo kalendas februarii. huius rey testes: Petrus Bata-llia. Pelagius de Pastoriza. Johannes de Nimo. Petrus Iohannis Ficarius. Johannes de Losonteyro. ego Petrus Didaci, notarius concilii Noye juratus, scripsi.⁴⁴

Moita casualidade sería o outorgamento de dous diplomas, no mesmo ano e lugar (1252, Toxosoutos), por persoas que vendían propiedades que foran de Azenda Peláez.

Este antrotopónimo «de Pastoriza» podería resultar irrelevante.⁴⁵ Pero podería non selo tanto se o poñemos en relación cun diploma polo cal Pedro Afonsi e Mariña Pérez vendían ao abade de Toxosoutos (1231)⁴⁶ unha propiedade naquela aldea («villa nominata Pastoriza») que «ganauerunt de Froyla Balteyro».⁴⁷

4. OS FILLOS

Temos outra coincidencia documental entre unha María Pérez e un Pedro Amigo no diploma outorgado en favor do mosteiro de Oseira en 1242:⁴⁸ a outorgante era unha muller de tal nome, a quen acompañaba «viro meo Petro Garsie»;⁴⁹ entre as testemuñas aparece un «Petrus Amicus». Por se iso non abon-dase, temos a máis ca certa confirmación noutro diploma outorgado no mesmo ano e no mesmo lugar:

43. Podería tratarse da súa avoa. Se os sobriños, como os netos, eran tidos por *nepotes*, en sentido inverso os avós poderían seren tratados de tíos no caso de obviar as formas latinas *avunculus*, *patruus* e *avus* ⇒ **aviolus*.

44. CODOLGA doc. 10338. Destes anos teríamos que poñer en reserva o «Dom Pedro Amigo» que aparece como cóengo de San Xoán de Caaveiro nun diploma de 1240 (TMILG).

45. Trátase dunha aldea da parroquia de Santa María de Roo, no actual concello de Noia.

46. CODOLGA doc. 10336.

47. Posiblemente, o primeiro marido da nosa soldadeira (VENTURA, «Os maridos...» art. cit. p. 464).

48. CODOLGA doc. 3109.

49. Sobre a eventualidade de que se tratase da *Balteira* e Pedro García de Ambroa, *vid.* VENTURA, «Os maridos...» art. cit., p. 470.

in Dei nomine amen. notum sit presentibus et futuris quod nos Lupus Petri⁵⁰ et Petrus Petri cognomento Amigo et Maria Martini dicta Longa, una cum filiis et filiabus nostris, vendimus vobis domno Menendo abbati et fratribus Ursarie Ilas leyras hereditatis in loco qui vocatur Areas, in termino de Canba sub parrochia sancti Stephani de Portela; [...] facta carta in capitulo sancti Stephani de Portela, mense septembris, in die sancti Michaelis, era Ma CCa LXXXa, [...].⁵¹

De 1261 temos a documentación da chamada «querela de Monfero», conducida polo meiriño maior de Galicia, Roi García, seguindo instrucións de Afonso X despois da reclamación do abade pola retirada das fitas dos coutos de mosteiro.⁵² Tal vulneración tivo lugar -segundo a acta notarial datada en outubro de 1261- «áámorte de don Pedro García que era prestameyro de Ambroa».⁵³ Entre os investigados estaba Pedro [Fernández] *Pardo*, mordomo de dona Maior -xa viúva de don Rodrigo Gómez-, que sería fillo de Fernán Pérez *Pardo* -que xa vimos- cuxa filiación verbo de Pedro García de Ambroa viría confirmada por un diploma de Monfero (1246) no que aparece como «Fernandus Petri, dictus Pardus» confirmando unha doazón feita polo seu pai «dominus Petrus Garcie».⁵⁴ Entre esas testemuñas aparecen «da féégregia d'Ambroa. Pedro Amigo clerigo», «Johan Pérez de Cenda[i]e» e «Pedro Batala» (de San Xurxo), probablemente un dos testemuñas («Petrus Batallia»)⁵⁵ que aparecían no diploma outorgado por Johan Pérez de Pastoriza en Toxosoutos, que vimos hai pouco.

De 1269 temos un diploma de venda outorgado por Pedro Suárez e a súa sobriña María Eanes a Johan Suárez e Pedro Eanes e cadansúa muller, dunhas propiedades situadas en San Tirso de Ambroa, no cal aparece como testemuña un «Johan Amigo de Villar de Ujna».⁵⁶

50. Nome que xa vimos nun diploma outorgado en Ferreira de Pallares (1258) no que aparecían «Petrus Johannis, in simul cum meus filius, Maria Petri et Marina Petri et Johannes Petri; et Marina Ruderici, in simul cum marito meo, Lupu Petri». ¿Sería este un irmán da *Balteira* e tío de Pedro Amigo? ¿Sería esa María Martínez a súa segunda muller?

51. CODOLGA doc. 3116. San Cristovo de Portela é Camba son parroquias do actual concello de Rodeiro.

52. MARTÍNEZ SALAZAR, «Documentos gallegos...» art. cit., pp. 31-43.

53. MARTÍNEZ SALAZAR, «Documentos gallegos...» art. cit., p. 35.

54. PARDO DE GUEVARA, «Identidad...», art. cit., p. 37 nota 34.

55. MARTÍNEZ SALAZAR, «Documentos gallegos...» art. cit., p. 36.

56. MARTÍNEZ SALAZAR, «Documentos gallegos...» art. cit., pp. 53-55.

De 1272 temos un diploma, tamén dado a coñecer por A. Martínez Salazar,⁵⁷ que deixa constancia da venda dun terreo agrícola en San Fiz de Monfero por parte de dous irmáns de San Xurxo.⁵⁸

Conoszuda cousa seña por este scripto como EU Pedro Pérez dito Amigo[,] de Sanjurgo, ensinbra cō meu ýrmao[,] Pedro Pérez de San Jurgo, fillos que fomos de María Pérez[,] dicta filla de San Jurgo[,] por nos et por todas nossas uozes uendemos et firmemente outorgamos a uos[,] Pedro Martijz de Currugou[,] et a uossa moler Gontrode Pérez [...] o qual agro iaz en frigliía de San Fiz de Monfferro, et este dicto quinson deste agro auemos nos de parte de nossa madre ia dita [...].⁵⁹

Así, pois, teríamos dous irmáns (homónimos se aceptamos a transcripción de Martínez Salazar, sen rexeitar un posible erro do copista),⁶⁰ naturais de ou residentes en San Xurxo, que se diferencian porque un é alcumado “Amigo” e o outro, como a súa nai María Pérez, «dicta filla de San Jurgo», polo lugar de residencia. Non hai mención do pai, un hipotético Pedro que xeráse o patronímico Pérez. En calquera caso, de tratarse da *Balteira*, non serían fillos do eventual (primeiro) marido da *Balteira*, Froila Afonsi *Balteiro*, a quen deixou, probablemente, cara 1236 ou algo antes.⁶¹

A lectura fácil –visto que o obxecto da venda xa fora traspasado da nai («ave-mos nos de parte de nossa madre ia dita») aos seus fillos, que vendían, sería soste –como Martínez Salazar fixo de boa fe ou por erro do amanuense– que ela xa morrera, razón pola cal pon a forma verbal «fomos», en troques de *somos*, que para min sería a correcta.⁶²

Duns anos máis tarde (1284) temos unha referencia indirecta nun diploma outorgado en San Clodio:

Eu Pedro Migêes de Soutos et mia muller Orraca Eanes por nos et por toda nossa uoz a uos don Martin Perez abade do moesteiro de San Cloyo, et ao conuento

57. MARTÍNEZ SALAZAR, «Documentos gallegos...» art. cit., pp. 62-63.

58. Por San Fiz, parroquia do actual concello de Monfero, e por San Xurxo de Torres, parroquia do actual concello de Vilarmarior.

59. Antropónimos que poderíamos emparentar con aquel Johan Fernández, que outorgou testamento en Sevilla en 1285, fillo de Fernán Eanes Sanxurxo e sobriño dun dos testemuñas, Gonzalo Eanes Sanxurxo.

60. Se ben a homonimia entre irmáns non era insólita.

61. VENTURA, «Los maridos...» art. cit., p. 466.

62. Martínez Salazar transcribiu este verbo como «fomos». Sen embargo, penso que ten que ser «somos». Na caligrafía gótica documental ou cursiva os <s> en posicións inicial ou medial eran escritos habitualmente en forma alta, f (en forma dobre ff para o <f> e evitar a confusión) polo cal me inclino por que o verbo fose «somos» (http://guindo.pntic.mec.es/jmag0042/escritura_gotica.pdf, consulta 1/04/2019).

desse meesmo lugar, en uoz desse lugar vendemus et outorgamus por senpre huna leyra d'erdade, que jaz en Val Romariz a sobela da see, et jaz ontre la de Pedro Amigo et a de Esteuõ Cubeyro, a monte et a fonte, con suas pertiças et jaz en termino de Roucos en friiguesia de san Lourenzo da Pena, por preço nomeado que a nos destes, conuen a saber, oytéenta soldos alfonsiis da guerra [...].⁶³

De 1289 temos unha referencia, moi breve, «Joán Amigo, seu ýrmao», nun documento relacionado tal vez co mosteiro de San Salvador de Pedroso, en terras de Trasancos.⁶⁴

Esta circunstancia quedaría confirmada polas coincidencias que vimos verbo de esoutros «Johan [escrito *Pedro*] Pérez de Sanxurxo» (venta en San Fiz de Monfero, 1272) e «Johan Amigo» (testamento, Sevilla, 1285). Pero temos outra coincidencia e aínda máis evidente: lembremos a carta de compra dunhas casas, feita en Salamanca en 1288 por Pedro Amigo, na que aparece «Johan Pérez, hermano de Pedro Amigo», o que nos confirmaría o que xa sabiamos desde 1242: o apelido de Pedro Amigo era Pérez.

E aínda máis. No *Libro de aniversarios* da catedral de Mondoñedo aparece a seguinte anotación, tamén de 1297: «Assignauit Johannes Amicus de Ambroga capitulo annuatim pro anniuersario iios solidos et dimidium legionenses per vineam suam de Sancta Eolalia. Era. m. cccxxxv.»⁶⁵

Esta aparición dun Johan Amigo de Ambroa podería levarnos a sospeitar que unha vez mortos os ascendentes -María Pérez *Balteira* e o pai de Pedro Amigo e Johan Amigo, eventualmente Pedro García de Ambroa-, foi posible a restauración do antrotopónimo da liñaxe deste último engadido ao da familia materna.

5. UNHA HIPÓTESE DE FILIACIÓN

Despois de revisar a documentación exposta, temos uns cantos elementos que reforzarían a hipótese de que a cita dun fillo da *Balteira* non respondería a un recurso poético ou satírico senón a unha realidade tanxible.

Non so iso. Podemos soste a conxectura que Pedro [Pérez] Amigo -chamado de *Sevilha* nos cancioneiros profanos galego-portugueses- tivo un irmán, Johan Pérez, alcumado -entre outras maneiras- como *Amigo*, de *Pastoriza*, de *Sanjurgo* e de *Ambroa* -e, eventualmente, *Caravel de Cendaye*- que ambos foron fillos de Pe-

63. En TMILG.

64. En TMILG.

65. CODOLGA doc. 12496. Nome que aínda atopamos en 1324, tamén en Mondoñedo, como «Johanne Amico de Ambroça» (CODOLGA doc. 12709).

dro García de Ambroa e María Pérez, nacidos fóra de matrimonio legal. Queda agora por establecer un cronograma hipotético para este cadro familiar, dunha parte, e das eventuais liñaxes de Pedro García de Ambroa, doutra.

